

Хата моя, біла хата, рідна моя сторона...

**Етнографічний музей
«Подільська світлиця»**

**Кальницька ЗОШ І-ІІІ ступенів
ім. Ярослава Івашкевича**

**Військово-патріотичний гурток «Богунівець»
Штовбонько Антоніна Миколаївна – керівник гуртка**

«Пізнай свій край... себе, Свій РІД, свій народ, свою землю – і ти побачиш шлях у життя.

Шлях, на якому найповніше розкриються твої здібності. Ти даси йому продовження, вторувавши стежину, із тієї стежини вже рушили у життя твої нащадки. І також будеш ти».

Г. Сковорода

Музей «Подільська світлиця» створений 16 квітня 2009 року. Ініціатор створення і керівник музею Штовбонько А.М. Вагоме вмотивування самої потреби створення музею та конкретно поставлена на початку тема «Українське народне житло ХІХ-ХХ ст.» дало бажані результати: у поповненні експонатами брали участь учні школи, кальничани. Це все мало величезне пізнавальне та виховне значення.

У системі роботи шкільного музею різні форми роботи:

- організація дослідницької діяльності та систематичне поповнення фондів музею шляхом проведення експедицій, походів та екскурсій;
- проведення просвітницької і виховної роботи серед учнівської молоді та інших категорій населення;
- участь у сільських заходах та заходах громади, у науково-дослідницькій та пошуково-краєзнавчій роботі;
- використання музейних експонатів в навчально-виховному процесі.

У «Подільській світлиці» розроблено 4 тематичні екскурсії:

«Українська народна вишивка»

«Український національний одяг»

«Українське народне житло ХІХ-ХХ ст»

«Декоративно-ужиткове мистецтво в побуті»

Розділ «Українська народна вишивка» висвітлює глибоко продуманий і перенесений на тканину етногенез українського народу. Цікавими експонатами музею є рушники. Типовий орнамент цього рушника - це образні стилізовані казкові квіти у вигляді вазончика - дерева життя, на якому можна розрізнити рослинність України, оспівану та щедро опоетизовану в усній народній творчості. На них ми можемо побачити соняшник і калину, грона винограду і рожу, тюльпан і гвоздику, барвінок і дубові листочки, жолуді і суниці, вишню і вербове листя.

В нашому селі шанують і пам'ятають знаних вишивальниць Мультан Віру, Паламарчук Ніну, Камацьку Марію, Пундик Олену, Копняк Раїсу. Народні традиції вишивки гідно продовжують сучасні майстри, серед них Хіхловська Ольга, Поліщук Катерина, Штовбонько Антоніна, Лаута Олена, Мультан Людмила, Баліцька Алла.

Розділ «Українське народне житло XIX-XX ст.»

«Подільська світлиця» має вигляд сільської хати, розділеної на дві частини: світлиця та комора. Учні мають змогу побачити справжній інтер'єр української хати. Відтворена українська піч, біля якої представлена широка виставка старовинних кухонних меблів та посуду, різноманітні скрині, дерев'яні ліжка, дитяча колиска, музичний інструмент мандоліна. Також є цікаві експонати із Закарпаття та Полісся.

Гордість музею – покуть. Це місце для образів, яких у «Подільській світлиці» є три, вони відображають національний етнос Кальника середини XIX початку XX століття – православна, католицька та ікона старовірів XVIII ст. Образи прикрашені давніми вишитими рушниками, цілющим зіллям та квітами.

Розділ «Український національний одяг»

Експозиція знайомить із народним святковим одягом, який складався з вишитої полотняної сорочки і плаhti з кольоровою попередницею (фартухом), а в робочий час – з двох темних запасок або чорної дерги, які

прикріплялися до стану кольоровим шерстяним поясом. Жінки носили також юпки (жакети), пошиті з тонкого домотканого сукна, а в другій половині XIX ст. – з фабричної тканини. Головними уборами були намітки, очіпки, хустки. У музеї експонуються елементи жіночого одягу XVIII – XIX століть.

Розділ «Декоративно – ужиткове мистецтво в побуті» представляє невеликі за кількістю, але багаті й різноманітні за змістом етнографічні колекції: ткацтво, вишивка, бортництво, різьбярство, гончарство, лозоплетіння.

Експозиція знайомить з розвитком народних промислів, починаючи з XVIII ст. до наших днів. Відкривається виставка зразками гончарного промислу, який на території Поділля виник в епоху неоліту. У подільському гончарстві переважають вироби з червоної глини, зустрічаються зображення птахів, тварин та риб. Гончарні вироби мали різноманітне призначення. Майстри виготовляли кухонний посуд: тарілки, друшляки, глечики, горнята, дзбани. Зразки виробів експонуються в музеї.

В експозиції представлені примітивні знаряддя праці селян – ціп, серп, рублі, рогачі, коромисла, жорна. В доброму стані збереглися верзуни – кошики із житньої соломи для зберігання зерна. А довбанка – вулик роботи майстра Куценка Мефодія 1948 року, нещодавно ще слугувала на пасіці нашого краєзнавця Мацька Віктора Васильовича.

У світлиці представлено ткацтво, яке існувало в Кальнику ще до початку 60-х років минулого XX століття. Зібрано тут елементи ткацького верстата, прядки, веретенця, дергальні та чесальні щітки, конопляні кукли, нитки та зразки тканини коноплі, льону.

Вчителі-предметники використовують приміщення музею для проведення уроків. Зокрема, уроки мистецтва, української мови та літератури, образотворчого мистецтва, трудового навчання з вивчення побуту та ремесел.

Експозиція музею постійно поповнюється новими експонатами. До нашого часу їх збереглося мало, а тому фіксація в музейній колекції предметів зникаючої старовини – дуже важлива справа. Крім речових пам'яток є

багатий писемний матеріал: записи фольклору, етнографічні дані, розробки уроків народознавства, майстер-класи: виготовлення ляльки-мотанки, бісероплетіння (Андрієнко С.М.), витинанки, дідуха, вишивання хрестиком (Штовбонько А.М.).

Музей став шкільним навчально-виховним центром, на базі якого здійснюється краєзнавча пошукова та просвітницька робота. Робота в музеї формує у дітей зацікавленість минулим свого народу, його традиціями, звичаями, обрядами; викликає відчуття кровної приналежності до своєї нації, народу, виховує патріотизм. З дня створення музею «Подільська світлиця» було проведено багато різноманітних екскурсій, для учнів шкіл району та області, учасників районних та обласних семінарів, делегацій студентів Польщі. Відвідують музей і випускники школи різних років під час проведення своїх зустрічей.

Екскурсія

«Любіть свою хату – бідну небагату...»

Символом українців, їхнього життя, побуту є українська хата. Здавна українці з великою повагою ставилися до свого житла. Хата ставилася не абиде, а в певному місці, яке ретельно обиралося майбутніми господарями хати. Українська хата була затишною, світлою — справжнім куточком раю на землі.

Покуть — священне місце в хаті. Тут висіла ікона Ісуса Христа. Для неї спеціально виготовляли більшого розміру вишитий рушник, який у народі називали божником. Звичай вимагав мати в господі ікони Богородиці, Святої Трійці, Неопалиму Купину, а також Миколи Угодника, Юрія Святого, Пантелеймона Цілителя, тут садовлять найпочеснішого гостя, тут сидять наречені, тут стоїть ритуальний сніп жита (дідух).

Стіл також має магичну силу, символізує достаток родини. Його першим заносять до нової хати, на нього кладуть хліб-сіль, ставлять ритуальні страви. На стіл гріх сідати чи класти шапку. Назва стіл походить від стародавнього звичаю стелити рушник або обрус (пізніше — скатертину), щоб на них класти їжу. Звичай застеляти стіл притаманний українцям з давніх-давен. Незастелений стіл — символ бідності або скупості господарів. Обід чи бенкет за одним столом об'єднував людей і встановлював добрі стосунки. Тому їжа за одним столом із ворогом вважається приниженням людської гідності.

У деяких регіонах України функції столу виконувала скриня. Стіл-скриня складається із двох частин: нижнє підстолиня використовувалося для зберігання різних речей, одягу, цінних паперів тощо, а верхнє накриття служило як стіл. Щоб дістати якусь річ, кришку столу відсувають. У деяких місцевостях у таких столах-скринях зберігали харчові продукти.

Піч - лікувальниця, годувальниця, зігрівальниця

Центром житла, його душею була піч. Вона завжди займала внутрішній кут хати. Найдавнішим елементом у сучасних сільських хатах досі залишається піч. Піч також має сакральне значення для господаря. Коли родина переселялася до нової оселі, робили орнаменти, написи, позначки, хрести, які були своєрідними оберегами. Обов'язково брали зі старої печі жарину і вносили її у нову хату, щоб запалити родинне вогнище в цій оселі. Коли в печі випікався хліб, на ній не можна було лежати, бо цей час вважався священним. Піч служила українському селянинові трічі: для опалення житла (як тепле спальне місце), для приготування їжі, для випікання хліба. До неї ставилися як до священного предмета, шанували, тримали в чистоті. Тому піч розмальовували, прикрашали кахлями. При печі, як і при жінці чи дитині, як і перед образами, не можна лихословити: «Сказав би, та піч у хаті».

Ой ходить сон коло вікон

Для снання в Україні здавна використовувалися дерев'яні ліжка, лави, полики, а також місце для дитячої колиски. Воно розташовувалося над ліжком. Виготовляли з чистих порід листяних дерев: клена, калини, верби, горіха, ліщини, котрі ростуть у наших краях. Виготовляли їх власноруч, вкладаючи усю свою майстерність та любов. За формою вона нагадувала маленький човник, що пливе у хвилях людського буття. Її підвішували до стелі біля ліжка батьків, біля пічки, де тепло. Колиска була затишком для усіх дітей, що народжувалися у великій селянській родині. Під спів материнської колискової пісні гойдалася колиска і у ній засинало немовля. Колиска і тепер є символом душевності родини, затишку та спокою, наступності поколінь.

З колискою пов'язані багато народно-обрядових дій: кладуть нагрудний хрестик дитини, який вона отримала при хрещенні, обрядові речі — освячене зілля, лозу, часник.

Забороняється колисати порожню колиску, щоб не накликати біди на дитину, а також не можна було гойдати її удвох, бо це могло спричинити сварку у сім'ї. Дорослим не можна в колиску сідати, повертатись до неї спиною чи залишати у дворі після заходу Сонця — бо все це послаблювало оберегову силу колиски.

Мисник — це дерев'яна полиця для зберігання посуду. Іноді він має форму шафи, що підвішувалася на стіну. Були також кутові мисники, які розміщувались у кутку кімнати.

Скриня — традиційний для України вид меблів, у якій зберігали одяг, коштовні речі, прикраси, полотно. Вона належала жінці. Дівчині на виданні батьки купували скриню, яку вона разом із матір'ю поступово наповнювала різними речами, необхідними для майбутнього подружнього життя: вишиваними рушниками, хустками, сорочками, стрічками. Скриня була частиною дівочого посагу: чим більша й красивіша скриня, тим багатша наречена. Дівчина, залишаючи батьківський дім, вивозила свою скриню до хати чоловіка та користувалася нею все життя. Скриня передавалася у спадок тільки після смерті її власниці. Всередині скриня мала невеличкий, у вигляді прибитої до стінки коробочки, «прискринок» для зберігання дрібних цінних речей, прикрас та стрічок. Щоб полотно й одяг у скрині не псувалися від довгого зберігання, у прискринок клали вузлик тютюну (від молі). Скрині в Україні були двох типів: з двосхилим віком (кришкою) і з прямим.

Ткацтво. На Україні льон, коноплі, а також вовну здавна використовували як ткацьку сировину. Терміном сівби волокнуватих рослин згідно з народним календарем вважався досить тривалий період — від Благовіщення (25 березня за ст. ст.) до середини червня. Сіяти бажано було на повний місяць, після теплого рясного дощу.

Льон та чоловічі стебла конопель (плоскінь) збирали у серпні, жіночі стебла (матірку) залишали дозрівати на сім'я. Достиглі рослини в'язали у

горстки та сушили на сонці. Сім'я із головок льону та матірку били праником, льон частіше — ціпом. Після биття рослини вимочували у воді, м'яли й тіпали, аби позбавити волокно від терміття.

Остаточне очищення волокна робили за допомогою чесальної (начісної) щітки зі свинячої щетини, кінського волосіння або тонких цвяхів. Одночасно проводили сортування волокна за якістю. Для ткання високоякісного полотна призначалося найтонше й найдовше волокно — кукла, для снування основи, ткання буденних тканин — миканка, тобто залишки, які вибирали з чесальної щітки. Останок на дергальній щітці, вал — ішов на виготовлення мішків, тканин суто господарського призначення.

Готове до прядіння повісмо волокна знову накладали на гребінь або навивали на кужіль (куделю). При прядінні повсюдно вживали веретено, а також механічну прядку.

Веретено та механічна прядка. Веретено вперше зафіксоване ще за неоліту і протягом тисячоліть технологія його виготовлення та застосування майже не змінилася. За формою — це конусоподібна паличка з незначним потовщенням посередині. Механічна прядка (візок, коловороток, німецька куделя), яка відома на Україні з ХІХ ст. значно прискорювала, а головне — полегшувала прядіння, оскільки приводилася в рух ногою. Пряли на ній переважно конопляні та лляні нитки. На відміну від прядки з веретеном було пов'язано чимало повір'їв. Ним проводили по хворому місцю, випікали бородавки; вода, яку лили на веретено, вважалася помічною.

Фарбування тканин. Найдавнішим та найбільш усталеним кольором в українців був білий. Та все ж селянство аж до початку ХХ ст. зберігало способи приготування природних барвників, хоча практично вони майже не застосовувалися. Їх витіснили анілінові барвники промислового виробництва, які були зручнішими в користуванні, але не відзначалися особливою стійкістю та насиченістю. Тільки природні барвники в різних сполученнях могли дати безліч відтінків. Так, на виставці в Полтаві 1834 р. була представлена пряжа 130 кольорів.

Чорний колір одержували з відвару вільхової або дубової кори та кореня кінського щавлю. Стійкий чорний колір вовни досягався за допомогою відвару бобових стручків, насіння соняшника та вільхової кори. Жовтий колір здобували за допомогою цибулинних лушпайок, гречаної полови, недостиглих ягід жостеру тощо. Все це товкли у ступі разом із корою дикої яблуні, додавали галун і виварювали в сироватці. Синій барвник одержували з рослини під назвою крутік: після виварювання вона давала осад, який збирали й висушували. Для одержання зеленого кольору відварювали спориш, листя берези або омели, стиглі ягоди жостеру, а також дубову кору.

Червоний — один із основних кольорів у різнобарв'ї тканин України. Звичайно червоний барвник здобували із перестиглих ягід жостеру, материнки та листя дикої яблуні. Цю суміш товкли в ступі, додавали трохи води та під гнітом вичавлювали червону фарбу. Подекуди відносно яскравий червоний колір одержували з соку лохини, змішаного з молоком. Нарешті, для цього широко використовували червеця — яєчка хробаків, які збирали на корінцях лісової суниці. Червець сушили в печі, терли на порошок і розводили водою. Пряжу, фарбовану таким барвником, важко сплутати з іншою. Українці довгий час фарбу із червця продавали до Західної Європи.

Усі барвники для стійкості закріплювали природними кислотами — оцтом або овочевими розсолами (з капусти, буряків, огірків), сироваткою, а також сіллю.